

Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması Çerçevesinde Nükleer Teknolojinin “İki Yüzlü” Yapısı

Çiğdem PEKAR*

Özet

Nükleer teknolojinin “iki yüzlü” doğası gereği, barışçıl nükleer enerji programları çerçevesinde nükleer enerji üretme amacından sapan ülkelerin nükleer silaha sahip olabilecekleri de bilinmektedir. Bu bağlamda, devletlerin nükleer teknolojinin kontrol edilmesi amacıyla uluslararası alanda bir düzenleme arayışlarının en somut meyvesi olarak karşımıza 1970 yılında yürürlüğe giren Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması (The Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons- NPT) çıkmaktadır. Taraf devletleri “nükleer silah sahibi devletler” (nuclear weapons states) ve “nükleer silah sahibi olmayan devletler” (non-nuclear weapon states) olarak kategorize eden NPT, nükleer silahsızlanma amacının yanı sıra, nükleer teknolojinin bahsi geçen çift kullanımlı yapısını kontrol etme amacı taşıyan maddeler de içermektedir.

Bu çalışma, nükleer teknolojinin barışçıl amaçlar dışında kullanımını önleme ve bu teknolojinin barışçıl amaçlarla kullanımı sağlama çabalarını NPT müzakereleri ve üç sütunlu yapısı kapsamında değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada öncelikle nükleer teknolojinin çift kullanımlı yapısı hakkında teknik bilgi verilerek, NPT'nin yürürlüğe girdiği tarihe kadar geçen süreç içerisinde bu teknolojinin kontrolüne yönelik çabalar özetlenecektir. Daha sonra, NPT'nin üç sütunlu yapısı açıklanarak, Anlaşma müzakerelerinde barışçıl kullanım konusunun ne şekilde yer aldığı değerlendirilecektir. Son olarak, bu konunun İran ile Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi üyesi beş devlet ve Almanya (P5+1) arasında sonuçlandırılan Kapsamalı Ortak Eylem Planı (KOEP) çerçevesinde değerlendirilmesi yapılacaktır. **Anahtar Kelimeler:** Nükleer teknolojinin barışçıl kullanımı, Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması (NPT), Kapsamalı Ortak Eylem Planı (KOEP)

The “Janus-Faced” Structure Of Nuclear Technology In The Framework Of The Treaty On The Non-Proliferation Of Nuclear Weapons Abstract

It is known that, due to the “dual use” nature of nuclear technology countries can divert their nuclear energy programs from peaceful uses to nuclear weapons programs. In this regard, with the aim of controlling nuclear technology we

* Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

see the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT) as the most substantial fruit on the international level. NPT which categorizes its parties as the nuclear weapon states (NWS) and non-nuclear weapon states (NNWS) includes wide range of articles from achieving nuclear disarmament to controlling dual use structure of nuclear technology.

This study aims to assess the efforts to prevent non-peaceful use of nuclear technology as well as the efforts to enable it peaceful use in the framework of NPT negotiations and three-pillar structure. Firstly, it provides a technical background regarding the dual use structure of nuclear technology and summarizes the attempts to control it during the period until the Treaty came into force. Departing from this point, it evaluates the status of peaceful use issue in the Treaty negotiations and in the three-pillar structure of the NPT. Finally, it assesses this issue in the light of Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) which was concluded between permanent members of the United Nations Security Council and Germany (P5+1 countries) and Iran.

Keywords: Peaceful use of nuclear technology, Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT), Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA)

GİRİŞ

IAEA verilerine göre 2016 Haziran ayı itibariyle dünyada toplam 448 nükleer reaktör operasyonel haldedir. Sayı olarak en fazla nükleer güç reaktörüne ABD (100) sahipken, onu Fransa (58), Japonya (43), Rusya (36) ve Çin (35) izlemektedir. Dünyada nükleer reaktöre sahip ülke sayısı ise 30'dur.¹ Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (*Stockholm International Peace Research Institute-SIPRI*) tarafından 2016 yılında yayınlanan rapora göre, Ocak 2016 tarihi itibari ile dünyada toplam 9 devlet yaklaşık 15.395 adet operasyonel nükleer silaha sahiptir.² Bu devletler ABD (~7000), Rusya (~7290), Birleşik Krallık (~215), Fransa (~300), Çin (~260), Hindistan (~100-120), Pakistan (~110-130), İsrail (~80) ve K. Kore (~10)'dir.³

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı Dwight D. Eisenhower'ın 1950 yılında yaptığı "Barış için Atom" konuşmasından ilham alan fizikçi Marvin Miller, "barış için atom" ile "savaş için atomun" siyam ikizleri olduğunu belirtmiş ve nükleer teknoloji sıklıkla "iki yüzlü" (Janus-faced) ya da "çift kullanımlı" (dual use) bir teknoloji olarak betimlenmiştir.

Nükleer teknolojinin "iki yüzlü" doğası gereği barışçıl nükleer enerji programları çerçevesinde nükleer enerji üretme amacından sapan ülkelerin nükleer silaha sahip olabilecekleri de bilinmektedir. Örneğin Hindistan 1974 yılında gerçekleştirdiği ve "Gülümseyen Buda" adını verdiği nükleer testini, Kanada tarafından kendisine sağla-

1 International Atomic Energy Agency, Power Reactor Information System (PRIS), Operational Reactors, <https://www.iaea.org/PRIS/WorldStatistics/OperationalReactorsByCountry.aspx> (15.06.2016) Dünya çapında 61 reaktör ise yapım aşamasındadır. Ibid.

2 Shannon N. Kile, Hans M. Kristensen, "Trends In World Nuclear Forces, 2016", SIPRI Fact Sheet, June 2016, https://www.sipri.org/sites/default/files/FS%201606%20WNF_Embargo_Final%20A.pdf (15.06.2016)

3 Ibid.

nan plütonyum üretiminde kullanılan bir reaktör ve ABD tarafından barışçıl amaçlarla kullanılmak üzere kendisine tedarik edilen nükleer madde sayesinde gerçekleştirilmiştir.⁴ Sivil alanda sağlanan bu desteğin, 1990'lı yıllarda Hindistan'ın kendi nükleer silah programını geliştirmesinde oldukça etkin bir rol oynadığı söylenebilir. Benzer bir şekilde, 1960'lı yıllarda ABD tarafından İran'a sağlanan nükleer araştırma reaktörü ve İranlı bilim adamlarına nükleer alanda verilen eğitimin 2000'li yıllarda ortaya çıkan İran'ın nükleer programına katkı sağladığı konusunda tartışmalar mevcuttur.⁵

İki yıl arayla nükleer testlerini başarıyla gerçekleştiren ABD ve Sovyetler Birliği'ni, İngiltere, Fransa ve Çin izlemiştir. 1960'lı yıllarda ortaya çıkan Bağlantısız Devletler Hareketi'nin de nükleer teknolojinin paylaşılması konusundaki talepleri, Doğu-Batı arasındaki politik gerilime, Kuzey-Güney ilişkilerindeki gerilimin de eklenmesine neden olmuştur.⁶ Batı Almanya'nın nükleer çalışmalar yürüttüğüne ilişkin ortaya çıkan raporları takip eden dönemde iki süper güç nükleer silahların daha fazla yayılmasını önlemek ve bu teknolojinin sadece barışçıl/sivil amaçlarla kullanımını sağlamak üzere uluslararası bir düzenleme oluşturma çabasına girmişlerdir. Nükleer silahların yayılmasının önlenmesine yönelik çabalar meyvesini 1970 yılında vermiş ve Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması (*The Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons- NPT*) yürürlüğe girmiştir. NPT özetle 1967 yılından önce nükleer test gerçekleştirmiş devletleri Nükleer Silah Sahibi Devletler (*nuclear weapon states-NWS*) olarak tanımlarken, anlaşmaya taraf diğer devletleri Nükleer Silaha Sahip Olmayan Devletler (*non-nuclear weapon states-NNWS*) olarak tanımlamaktadır. Aralarında ayrıma gidilen iki devlet grubunun karşılıklı olarak verdikleri taahhütler ve altına girdikleri yükümlülüklerden ilişkin hükümler içeren NPT, üç sütunlu bir yapı üzerine oturmaktadır: i) nükleer silahların yayılmasının önlenmesi (*nuclear non-proliferation*), ii) nükleer enerjinin barışçıl kullanımı (*peaceful use of nuclear energy*), iii) nükleer silahsızlanma (*nuclear disarmament*).

Bu çalışma, nükleer teknolojinin barışçıl amaçlar dışında kullanımını önleme ve bu teknolojinin barışçıl amaçlarla kullanımı sağlama çabalarını NPT müzakereleri ve üç sütunlu yapısı kapsamında değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada öncelikle nükleer teknolojinin çift kullanımlı yapısı hakkında teknik bilgi verilerek, tarihi süreç içerisinde bu teknolojinin kontrolüne yönelik çabalar özetlenecektir. Bu bölümde özellikle, NPT'ye taraf devletlere sağlanan ve "vazgeçilmez hak" ola-

4 Adam N. Stulberg, Matthew Fuhrmann (eds.), *The Nuclear Renaissance and International Security*, Stanford University Press, 2013, s.2.

5 Matthew Fuhrmann, "Spreading Temptation: Proliferation and Peaceful Nuclear Cooperation Agreements." *International Security*, Vol.34, No. 1, 2009, 7-41. Ayrıca bkz. Matthew Fuhrmann, *Atomic Assistance: How "Atoms for Peace" Programs Cause Nuclear Insecurity*, Cornell University Press, 2012.

6 Bugün 120 tam üye ve 17 gözlemci üyesi ile BM toplam üye sayısının 2/3'üne sahip olan dünyanın en geniş politik gruplaşması olan Bağlantısız Devletler Hareketi (*Non-Aligned Movement-NAM*) resmi olarak 1961 yılında Belgrad'da yapılan konferans ile kurulmuştur. Gelişmekte olan 25 devlet ve hükümet başkanının katılımıyla Yugoslavya'da toplanan bu konferans, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası Soğuk Savaş yıllarının iki kutuplu yapısına kendini angaje etmek istemeyen gelişmekte olan devletler tarafından ortaya konulan bir girişimdi. Bu devletlerin çoğu II. Dünya Savaşı sonrası bağımsızlıklarını kazanmış devletler idi. Bağlantısız Devletler Hareketi'nin nükleer politikaları ile ilgili detaylı bilgi için bkz. William C Potter, Gaukhar Mukhatzhanova. *Nuclear Politics and the Non-Aligned Movement: Principles vs Pragmatism*. Routledge, International Institute for Strategic Studies, Adelphi Series, 2012.

rak adlandırılan nükleer teknolojinin barışçıl kullanımı hakkının Anlaşma metnine hangi koşullarda dahil olduğu değerlendirilecektir. Son bölümde, bu konu İran ile Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi üyesi beş devlet ve Almanya (P5+1 devletleri) arasında yürütülen nükleer müzakereler ve üzerinde anlaşmaya varılan Kapsamlı Ortak Eylem Planı(KOEP) çerçevesinde ele alınacaktır.

Çalışmada NPT'ye ilişkin resmi belgeler incelenmiş, Birleşmiş Milletler (BM) ve Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (UAEA) dökümanlarından ve NPT'ye taraf devletlerin açıklamalarından faydalanılmıştır. Tabiatıyla konuyla ilgili kitap, makale ve düşünce kuruluşlarının değerlendirmelerine de yer verilmiştir.

NÜKLEER TEKNOLOJİNİN İKİ YÜZLÜ YAPISI: ENERJİ VE SİLAH

Nükleer teknolojinin “iki yüzlü” yapısı nükleer yakıt döngüsünde açıkça ortaya çıkmaktadır. “Nükleer yakıt döngüsü” doğada bulunan uranyum madeninin elde edilmesi ile başlayan ve çevrim sonunda ortaya çıkan kullanılmış yakıt ya da atıkların nihai olarak depolanması ile birlikte sona eren bir döngü olarak adlandırılabilir. Bu döngü Türkiye Atom Enerjisi Kurumu (TAEK) tarafından “uranyum aramalarından, kullanılmış yakıtın depolanması, atık olarak işlem görmesi veya kullanılmış yakıtın yeniden işlenerek tekrar yakıt olarak kullanılması ve yeniden işlenmesi sonucu ortaya çıkan atıkların işleme tabi tutularak gömülmesine kadar olan adımlar” olarak tanımlanmaktadır.⁷ Nükleer yakıt döngüsünün silah üretimine olanak veren hassas teknolojiler olan zenginleştirme (*enrichment*) ve yeniden işleme (*reprocessing*) teknolojilerini içermesi nedeniyle, bu döngü literatürde genellikle nükleer silah yapımı için gizli bir kapasite yeterliliği (*latent capability*) olarak adlandırılmaktadır.

Hassas Nükleer Teknolojiler:Zenginleştirme ve Yeniden işleme

Doğada bulunan ağır bir metal olan doğal uranyum elementi, %0.7 oranında fisil U-235 izotopu içerirken, geri kalanı U-238 izotopundan oluşmaktadır. Sivil amaçlarla kullanılan tesislerde enerji üretmek için gerekli zenginleştirme oranı %3 - %4 arasında değişmektedir. UAEA'ya göre %20 oranının üzerinde zenginleştirilmiş uranyum silah yapımında kullanılabilir. Bu nedenle, bu oran ve üzerinde zenginleştirilme oranına sahip uranyum “yüksek oranda zenginleştirilmiş uranyum” (*high enriched uranium-HEU*) olarak adlandırılmaktadır. Bu sınırın altında kalan zenginleştirme düzeyi ise “düşük oranda zenginleştirilmiş uranyum” (*low enriched uranium-LEU*) olarak anılmaktadır. Kullanılan uranyumun kütlesini azaltmak ve oluşacak nükleer patlama ile ortaya çıkan enerjiyi artırabilmek için nükleer bomba yapımında +%90 oranında zenginleştirilmiş uranyum tercih edilmektedir. Bu nedenle, genelde +%90 oranında zenginleştirilmiş uranyum “silah düzeyinde” (*weapon grade*) uranyum olarak nitelendirilmektedir. Bu oranın kullanılması nükleer bomba üretmek için şart değildir. Fakat düşük zenginleştirme düzeyine paralel

⁷ TAEK, <http://www.taek.gov.tr/nukleer-guvenlik/nukleer-enerji-ve-reaktorler/166-gunumuzde-nukleer-enerji-rapor/437-bolum-03-nukleer-yakit-cevrimi.html> (15.02.2015)

olarak bombanın tahrip gücü azalmaktadır. UAEA tarafından 20 kg yüksek oranda zenginleştirilmiş uranyum nükleer silah üretimi için "önemli miktar" (*significant quantity*) olarak adlandırılmaktadır.

Uranyumun sahip olduğu U-235 ve U-238 elementleri kimyasal olarak ayırılır ve bu iki elementi birbirinden ayırtmak için kimyasal yöntemler kullanılamaz. Bu nedenle, iki elementin izotoplarının ayrıştırılması ve bu sayede U-235 oranının zenginleştirilmesi işlemi, karmaşık ve zor bir işlem olarak kabul edilmektedir. Günümüzde bu amaçla en sık kullanılan yöntem, santrifüj teknolojisidir. Sivil amaçlarla düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyum üretmek amacıyla kurulan tesisler, HEU üretme kapasitesine sahiptirler. Bu tesislerin nükleer silahların yayılmasında risk unsuru olmasının sebebi sahip oldukları bu kapasitedir. Zenginleştirme oranları arasındaki bu fark, sivil ve askeri amaçlar için kullanılan uranyum arasındaki en önemli farktır.

Nükleer bomba yapımında kullanılabilen bir diğer element plütonyumdur. Plütonyum doğada doğal olarak bulunmamakta ve Uranyum 238 elementinin nötron emmesi ile ortaya çıkmaktadır. Yakıt olarak uranyum kullanan her nükleer reaktörün plütonyum ürettiğini söylemek mümkündür. Zira %100 oranında zenginleştirilmediği sürece (ki sivil amaçlarla kullanılan uranyum sadece %3-4 oranında zenginleştirilmektedir), reaktörlerde kullanılan her uranyum yakıtı U-238 ihtiva etmektedir. Kullanılmış yakıttan, uranyum ve plütonyumun kimyasal bir süreç ile ayrıştırılmasına "yeniden işleme" (*reprocessing*) adı verilmektedir. Sivil nükleer programlar çerçevesinde yeniden işleme süreci kullanılan yakıt içerisinde bulunan uranyumun tekrar yakıt olarak kullanılması açısından önem arz etmektedir. Aynı zamanda "hızlı üretken reaktörler" (*fast breeder reactors*) adı verilen yeni bir teknolojiye sahip reaktörler, yakıt olarak plütonyum kullanabilmektedirler. Bu durumda, yeni yakıtı ihtiyaç duymadan plütonyum kullanarak enerji reaktörünü sürekli bir enerji kaynağı haline getirmek mümkündür. Fakat henüz bu tip reaktörler ticari hale getirilmemişlerdir. Bu nedenle, ticari amaçlarla plütonyuma olan talep sınırlıdır.⁸ Hindistan 1974 yılında gerçekleştirdiği ve "barışçıl" bir nükleer patlama olduğunu iddia ettiği testini, bu tip reaktörlerde kullanılmak üzere plütonyumu yeniden işlemesi gerektiğini öne sürerek savunmuştur.

Yeniden işleme uranyum zenginleştirmeye nazaran daha basit bir işlem olarak nitelenmektedir. Zira gerekli teknoloji daha basittir. Yeniden işleme işleminden sonra elde edilen Pu-239 ise Plütonyum bombası yapımında kullanılabilir. Nagasaki'de kullanılan bomba bir plütonyum bombası olup 6 kg plütonyum içermektedir. UAEA'ya göre bu tür bomba üretimi için "önemli miktar" (*significant quantity*) 8 kg'dır. Fakat plütonyum bombasının dizaynının uranyum bombasına göre daha karmaşık (sofistike) olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle, uranyum bombası test edilmeye ihtiyaç duymaz iken, plütonyum bombası teste ihtiyaç duymaktadır.⁹

8 Tatsujiro Suzuki, "Nuclear Power and Proliferation", Joseph Pilat, Nathan E. Busch (eds.), *Routledge Handbook of Nuclear Proliferation and Policy* (içinde), Abingdon: Routledge, 2015, s. 376-377.

9 Ibid. s, 376.

Görüldüğü gibi nükleer enerji üretme amacı ile nükleer yakıt döngüsü yeterliliklerine sahip olduğunu iddia eden bir devletin, bahsi geçen hassas nükleer teknolojiler sayesinde barışçıl amaçlar dışına çıkarak askeri amaçlar için faaliyet göstermesi mümkündür. Çalışmanın bir sonraki bölümünde bu durumu önleme amacıyla yürütülen NPT müzakere sürecinden kısaca bahsedilerek, bu Anlaşma ile kurulan üç sütunlu yapı özetlenecektir. Bu bölümde ayrıca NPT'nin yayılmanın önlenmesi sütunu ile kaçınılmaz bir ilişki içerisinde bulunan nükleer enerjinin barışçıl kullanımı hakkı sütunu, NPT müzakere süreci kapsamında incelenecektir.

NPT MÜZAKERELERİ VE NPT'NİN ÜÇ SÜTUNLU YAPISI

Nükleer teknolojinin çift kullanımlı yapısı (enerji üretimi/silah üretimi), devletleri bu teknolojinin askeri amaçlarla kullanımının engellenebilmesi fakat aynı zamanda barışçıl amaçlarla kullanılabilmesinin mümkün kılınabilmesi amacıyla uluslararası düzeyde işbirliği arayışına itmiştir. Bu arayışta, tarihsel süreç içerisinde atılan en somut adım olarak 1970 yılında yürürlüğe giren "Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması" (NPT) karşımıza çıkmaktadır.¹⁰Bu Anlaşma üç ana sütun üzerine oturmaktadır: i) nükleer silahların yayılmasının önlenmesi, ii) nükleer enerjinin barışçıl kullanımı, iii) nükleer silahsızlanma.

NPT ile daha sonraki yıllarda vücut bulacak olan "nükleer yayılmanın önlenmesi" kavramı İrlanda tarafından BM Genel Kuruluna sunulan önerileri ile 1958-1961 yılları arasında şekillenmiştir.NPT müzakerelerinde ülkesini temsil etmiş Mısırlı diplomat Mohamed Shaker'a göre bu kavram iki temel ilkeye dayanmaktadır. İlk olarak, nükleer silahların yayılması sorunu uluslararası bir anlaşma ile çözümlenmelidir. İkinci olarak ise, bu anlaşma hem NWS hem NNWS'lere yükümlülükler getirmelidir.¹¹

1958 yılında BM Genel Kurulunun XIII. oturumunda İrlanda tarafından sunulan öneriler ilk meyvelerini üç yıl sonra vermiş ve BM Genel Kurulu 4 Aralık 1961 tarihinde oy birliği ile "Nükleer Silahların Daha Geniş Yayılmasının Önlenmesi" ya da İrlanda'nın bu süreçteki ısrarlı çabalarına atıf yapan ve literatürde "İrlanda Kararı" olarak adlandırılan 1665 sayılı kararı almıştır.¹² Bu karar özetle, tüm devletleri

10 NPT müzakerelerinden önceki dönemde uluslararası alanda aynı amaçla atılan birçok adım bulunmaktadır. Bu adımların başında nükleer silahların ilk kez 1945 yılında ABD tarafından kullanılmasının ardından 24 Ocak 1946 tarihinde BM'nin ilk Genel Kurul toplantısında, aldığı ilk kararda "atom enerjisinin keşfedilmesinin ortaya çıkardığı sorunlarla ilgilenecek" bir Birleşmiş Milletler Atom Enerjisi Komisyonu'nun, BM çatısı altında kurulması için devletlere çağrıda bulunması gelmektedir.ABD Başkanı Eisenhower'ın 1953 yılında yaptığı "Barış İçin Atom" konuşması ve bu konuşmada yer alan öneriler çerçevesinde 1957 yılında oluşturulan Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı da bu çerçevede değerlendirilebilir. Bu süreçle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Joseph F. Pilat (ed.), *Atoms for Peace:A Future after Fifty Years?* Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press/Woodrow Wilson Center Press, 2007; George, Bunn. "The Nuclear Nonproliferation Treaty: History and Current Problems." *Arms Control Today*, December, 2003. https://www.armscontrol.org/act/2003_12/Bunn(14.02.2014)

11 Mohamed I. Shaker, "The Non Proliferation Treaty Regime: A Rereading Before 1995" (içinde), Joseph F. Pilat, Robert E. Pendley (eds.), *Beyond 1995: The Future of the NPT Regime*, Plenum Press, New York, 1990, s.7.

12 United Nations General Assembly, Resolution 1665 (XVI), "Prevention Of The Wider Dissemination Of Nuclear Weapons", 4 December 1961. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0167/18/IMG/NR016718.pdf?OpenElement> (15.02.2014)

(özellikle hali hazırda nükleer silaha sahip devletleri), nükleer silahların üretilmesine ilişkin gerekli bilgileri bu silahlara sahip olmayan devletlere transfer etmeme ve nükleer silaha sahip olmayan devletlerin bu silahları üretmeme ya da sahip olmama yükümlülüğü altına girdiği uluslararası bir anlaşmanın sonuçlandırılması için çaba göstermeye davet etmekte ve tüm devletleri bu amaç için işbirliği yapmaya çağırılmaktadır. İrlanda Kararını önemini Mohamed Shaker şu şekilde ifade etmektedir;

*"İrlanda kararı nükleer silahların yayılmasının düzenleyecek bir Anlaşma'nın temel prensiplerini ortaya sermesi açısından oldukça önemlidir. Bu prensipler NPT'nin I. ve II. maddelerinin temelini oluşturmaktadır. Bu karar ayrıca nükleer silah sahibi devletleri böylesi bir anlaşma müzakerelerine yönlendirmesi açısından çok mühimdir."*¹³

NPT'ye giden süreçte devletler arasındaki müzakerelerin yürütüldüğü en önemli forum onsekiz devletten oluşması nedeniyle adı Onsekiz Uluslu Silahsızlanma Komitesi (*Eighteen Nation Disarmament Committee-ENDC*) olan, ABD ve Sovyetler Birliği tarafından kurulan ve eş başkanlığı yürütülen komite olmuştur. Bu komite beş NATO ülkesine ek olarak (Kanada, Fransa, İtalya, Birleşik Krallık ve ABD), beş Varşova Paktı ülkesi (Bulgaristan, Çekoslovakya, Polonya, Romanya ve Sovyetler Birliği) ve sekiz bağlantısız devletten (Brezilya, Burma, Etiyopya, Hindistan, Meksika, Nijerya, İsveç ve Birleşik Arap Cumhuriyeti) oluşmaktaydı.¹⁴ 16 Ekim 1964 tarihinde Çin'in gerçekleştirdiği nükleer test, nükleer silahların yayılmasının önlenmesine dair anlaşma müzakerelerinin başlatılmasının önemini bir kez daha vurgulamıştır. İki süper güç arasındaki anlaşmazlıklara rağmen 1965 yılında NPT görüşmeleri başlamıştır.¹⁵ Süper güçler İrlanda kararında dile getirilen prensiplere olan desteklerini belirtmişlerdir. ABD aynı yıl içerisinde BM Genel Kurulunda nükleer silahların daha fazla yayılmasının önlenmesi amacıyla "Silahsızlanma Bildirisi: Barışçıl Bir Dünyada Genel ve Tam Silahsızlanma için Birleşik Devletler Programı" (*Declaration on Disarmament: The United States Programme for General and Complete Disarmament in a Peaceful World*) başlıklı bir öneri sunarken, Sovyetler Birliği "Uluslararası Gerilimleri Azaltmak, Devletlerarasında Güveni Artırmak ve Genel ve Tam Silahsızlanmaya Katkı Sağlamak için Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Hükümeti Memorandumu" (*Memorandum of the Government of the Union of Soviet Socialist Republics on Measures to Ease International Tension, Strengthen Confidence among States and Contribute to General and Complete Disarmament*) başlıklı bir öneri sunmuştur.¹⁶

İki süper gücün taslak planlarının ilgi çekici ortak özelliği, ikisinin de Barış için Atom Planı'nın bir parçası olan ve NPT'de yer alan nükleer enerjinin barışçıl kullanım hakkı ve nükleer silahsızlanma sütunlarından bahsetmemeleridir. Uluslararası nükleer hukuk uzmanı ABD'li akademisyen Daniel Joyner bu durumu Onsekiz Uluslu

13 Mohamed I. Shaker, *The Nuclear Non-Proliferation Treaty: Origin and Implementation, 1959-1979*. 3 vols. London: Oceana Publications, 1980, s.25.

14 Bağlantısız devletler Eylül 1961 yılında 25 devlet başkanının katılımı ile Belgrad'da bir araya gelmiş ve ilerideki yıllarda sürdürülecek silahsızlanma konferanslarında/toplantılarında aktif rol alma kararlarını açıklamışlardır. ENDC'nin kurulması ile birlikte bu platformdaki yerlerini almışlardır.

15 Mohamed Shaker, *The Nuclear Non-proliferation...*, s.91.

16 Daniel Joyner, *Interpreting the Nuclear Nonproliferation Treaty*, Oxford University Press, 2011, s.15.

Silahsızlanma Komitesi üye devletlerinin-özellikle iki süper gücün, nükleer silahların yayılmasının önlenmesi ile daha çok ilgilenmelerine bağlamaktadır.¹⁷ Yayılmanın önlenmesine bu denli odaklanılması, sonraki dönemlerde nükleer silah sahibi olan ve olmayan devletler arasında gerçekleşecek müzakereler sonucunda NPT'nin konusu ve amaçları içerisinde yer alacak barışçıl kullanım ve silahsızlanmaya ilişkin sütunlara rağmen, NPT'nin başlığının neden değişmediğinin ve "Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması" olarak kaldığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Bir sonraki adım olarak Komite üyesi sekiz bağlantısız devlet, anlaşma müzakerelerine yol gösterebilmesi amacıyla 2028 nolu kararı BM Genel Kuruluna sunmuşlardır.¹⁸ BM Genel Kurulu 19 Kasım 1965 tarihinde toplanan 20. Genel toplantısında, BM Şartının 11(1) maddesi kapsamında kendisine yüklenen sorumluluk ile nükleer silahların yayılmasının önlenmesi anlaşmasının sahip olması gereken özellikleri ve içeriğini betimleyen 2028 sayılı kararı 93 kabul 0 ret oyu ile kabul etmiştir.¹⁹ Kararın girişinde nükleer silahların yayılmasının önlenmesinin tüm devletlerin güvenliğinin sağlanabilmesi için önemli bir gerek olduğuna vurgu yapılmaktadır.

Bu karar beş prensipten oluşmaktadır ve ileride imzalanacak NPT anlaşmasının temellerini oluşturmaktadır. NPT müzakere tarihi üzerine kapsamlı bir çalışma da yapmış Mısırlı tecrübeli diplomat Mohamed Shaker'a göre, Onsekiz Uluslu Silahsızlanma Komitesi NPT müzakerelerinde "merkezi" bir rol oynamıştır. NPT tarihine ilişkin kapsamlı çalışmasında Shaker, Kurul'un BM tarafından 1965 yılında kabul edilen 2028 (XX) nolu karar ile ortaya konulan ve NPT anlaşmasının temelini oluşturacak olan beş prensipin ortaya çıkmasında üstlendiği önemli role de dikkat çekmektedir.²⁰ Bahsedilen beş prensip şu şekildedir:

- Anlaşma nükleer ve nükleer olmayan güçlerin dolaylı ve dolaysız olarak silahlanmasına yol açabilecek açık kapıları önlemeli.
- Anlaşma nükleer silaha sahip olan ve olmayan devletler arasında karşılıklı sorumluluk ve yükümlülük dengesi oluşturmalı.
- Anlaşma genel ve tam nükleer silahsızlanmaya yönelik bir adım olmalı.
- Anlaşma'nın etkili bir şekilde uygulanabilmesi için kabul edilebilir kurallar içermeli,
- Anlaşma devletlerin kendi bölgelerinde silahsızlanmayı amaçlayan bölgesel anlaşmalar yapma hakkını olumsuz yönde etkilememeli.²¹

17 Daniel Joyner, *Interpreting...*, s.17.

18 United Nations General Assembly Resolution 2028 (XX), "Non-Proliferation of Nuclear Weapons.", 19 November, 1965.
<https://documentsddsny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/217/91/IMG/NR021791.pdf?OpenElement> (15.02.2014)

19 Ibid.

20 Mohamed I. Shaker, *The Nuclear Non-Proliferation...*, s.37.

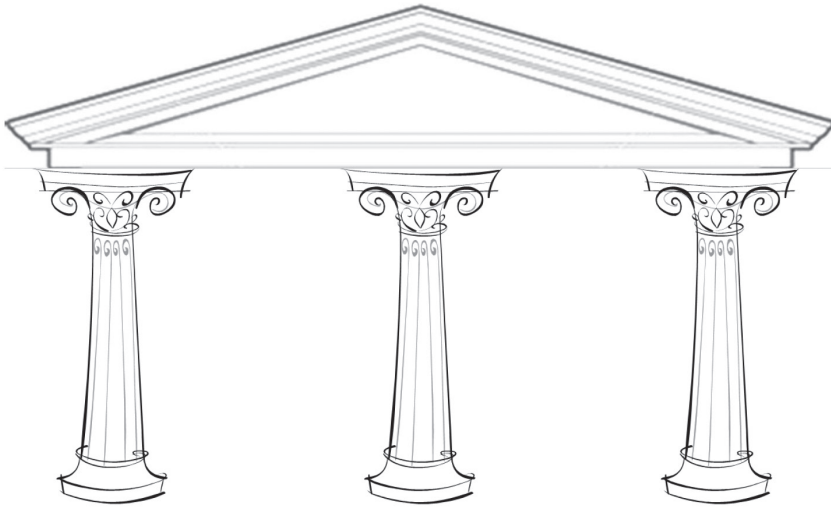
21 United Nations General Assembly Resolution 2028 (XX), "Non-Proliferation of Nuclear Weapons.", 19 November, 1965.
<https://documentsddsny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/217/91/IMG/NR021791.pdf?OpenElement> (15.02.2014)

Bu prensipler sadece Bağlantısız devletlerin görüşlerini yansıtmamakta aynı zamanda uzun zamandır yürütülen müzakerelerin bir özetini yansıtmaktadırlar. Sonraki yıllar, iki süper gücün karşılıklı müzakerelerine ve Onsekiz Uluslu Silahsızlanma Komitesi toplantılarına sahne olacaktır. 1966 yılında taslak önerisini yenileyen ABD, Ağustos ayında bu öneriyi BM Genel Kurulu'na sunmuştur. Uzun ve zorlu geçen müzakereler neticesinde ABD ve Sovyetler eş taslaklar üzerinde anlaşmaya varmışlar ve 24 Ağustos 1967 tarihinde ilk eş taslaklarını sunmuşlardır. ABD ve Sovyetler Birliği 11 Mart 1968 tarihinde uzun müzakereler sonucunda ortak anlaşma taslağını (*joint draft treaty*) Komite'ye sunmuşlardır. 1968 tarihinde toplanan BM Genel Kurulu'nun 2373 sayılı kararı ile taslak kabul edilmiş ve 1 Temmuz 1968'de Washington, Londra ve Moskova'da imzaya açılan anlaşma 5 Mart 1970 tarihinde yürürlüğe girmiştir.²²Anlaşma'nın içerdiği hükümlerin uygulanışı taraf devletlerce NPT gözden geçirme döngüsü çerçevesinde izlenmektedir. NPT gözden geçirme döngüsünün asıl işlevi Anlaşma'nın VIII(3). maddesinde, "önsözdeki amaçların ve Anlaşma hükümlerinin uygulama durumunu saptamak amacıyla Anlaşmanın işleyişini gözden geçirmek" olarak belirtilmektedir. Her beş yılda bir toplanması öngörülen bu konferanslarda taraflar ayrıca Anlaşma'nın eksikliklerini tartışabilmektedirler. Konferansların ilki 1975 yılında gerçekleştirilmiştir.

NPT'nin Üç Sütunlu Yapısı

NPT anlaşması on bir maddeden oluşmaktadır. Bu anlaşma ile vücut bulan ve bahsedilen iki devletler grubu arasındaki karşılıklı yükümlülükler içeren kurallar bütünü literatürde sıklıkla "büyük NPT pazarlığı/uzlaşısı" (*grand bargain*) olarak adlandırılmaktadır. Büyük pazarlığın kurallarını belirleyen unsur ise anlaşma metninde yer alan ve doğaları gereği birbirleri ile bağlantılı olan üç sütunlu (ayaklı) yapıdır: i) nükleer silahların yayılmasının önlenmesi, ii) nükleer enerjinin barışçıl kullanımı ve iii) nükleer silahsızlanma. NPT metnine genel olarak bakıldığında I., II. ve III. maddelerin nükleer silahların yayılmasının önlenmesi ayağını, IV. maddenin nükleer enerjinin barışçıl kullanımı ayağını ve VI. maddenin nükleer silahsızlanma ayağını oluşturduğunu söylemek mümkündür. Diğer maddeler ise prosedürel konular ile ilgilidir.

- (a) The treaty should be void of any loopholes which might permit nuclear or nonnuclear Powers to proliferate, directly or indirectly, nuclear weapons in any form;
 - (b) The treaty should embody an acceptable balance of mutual responsibilities and obligations of the nuclear and non-nuclear Powers;
 - (c) The treaty should be a step towards the achievement of general and complete disarmament and, more particularly, nuclear disarmament;
 - (d) There should be acceptable and workable provisions to ensure the effectiveness of the treaty; and
 - (e) Nothing in the treaty should adversely affect the right of any group of States to conclude regional treaties in order to ensure the total absence of nuclear weapons in their respective territories.
- 22 Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. <http://www.un.org/en/conf/npt/2005/npttreaty.html>

I., II., III. maddeler

IV. madde

VI. madde

i) Yayılmanın Önlenmesi Sütunu

Anlaşma'nın ilk iki maddesi incelendiğinde açıkça görüldüğü gibi, I. ve II. madde taraf NWS'lere ve NNWS'lere belirtilen yükümlülükleri getirerek, nükleer silahların yayılmasının önlenmesini amaçlamaktadır. I. madde:

*"Anlaşmaya taraf nükleer silah sahibi her Devlet, nükleer silahları veya diğer patlayıcı nükleer araçları ya da bu gibi silahların veya patlayıcı araçların kontrolünü, doğrudan doğruya veya dolaylı olarak, kime olursa olsun, devretmemeyi, ve nükleer silah sahibi olmayan herhangi bir Devlete, nükleer silahları veya diğer nükleer patlayıcı araçları yapması veya başka şekilde elde etmesi yahut bu tür silahların veya patlayıcı araçların kontrolünü elde etmesi için herhangi bir şekilde yardım, özendirme veya isteklendirmede bulunmamayı üstlenir."*²³

Benzer şekilde anlaşmanın II. maddesi şu şekildedir:

"Anlaşmaya Taraf nükleer silaha sahip olmayan her Devlet, nükleer silahları veya diğer nükleer patlayıcı araçları yahut bu silahların veya patlayıcı araçların kontrolünü, kimden olursa olsun, doğrudan doğruya veya dolaylı şekilde devralmamayı; nükleer silahları veya diğer patlayıcı nükleer araçları yapmamayı veya başka şekilde elde etmemeyi"

23 Resmi Gazete, Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesine İlişkin Antlaşma (NPT), 28 Kasım 1979, Sayı: 16823. <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/16823.pdf> (12.05.2015)

ve bu silahların veya patlayıcı araçların yapımı için herhangi bir yardım aramamayı veya almamayı üstlenir"²⁴

Anlaşma'nın III. maddesinin 1. paragrafı ise taraf NNWS'lere, UAEA güvenlik denetimi sistemi altına girme yükümlülüğü getirmektedir:

"Anlaşmaya Taraf nükleer silaha sahip olmayan Devlet, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın Statüsüne ve Ajans'ın güvenlik denetimi dizgesine uygun olarak, nükleer enerjinin barışçıl amaçla kullanılmasının, nükleer silahlara veya diğer patlayıcı nükleer araçlara saptırılmasını önlemek amacıyla, sadece bu Anlaşma ile üzerine aldığı yükümlülükleri uygulayıp uygulamadığının kanıtlanması amacıyla, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı ile görüşmeler yoluyla akdedilecek bir anlaşmada belirtilecek güvenlik denetimini kabul etmeyi üstlenir..."²⁵

Anlaşma'nın III. maddesinin 2. Paragrafı uyarınca taraf tüm devletler, belirtilen özelliklere sahip nükleer madde, materyal ve teknolojilerin UAEA güvenlik denetimi altında olmayı sürdürdüğü sürece taraf NNWS'lere tedarik etme yükümlülüğü altına girmektedirler:

"Anlaşmaya Tarafher Devlet (a) kaynak veya fizyona uğrayabilen özel madde veya (b) fizyona uğrayabilen özel maddenin işlenmesi, kullanılması veya üretimi için özel olarak tasarlanmış veya hazırlanmış cihaz, veya maddeyi, kaynak veya fizyona uğrayabilen özel madde, işbu maddenin gerektirdiği güvenlik denetimine bağlı kılmadıkça, nükleer silaha sahip olmayan herhangi bir Devlete, kullanma amacı barışçıl da olsa, sağlamamayı üstlenir."²⁶

Anlaşma'nın III. maddesinin 3. Paragrafı, Anlaşma'nın III. maddesi tarafından NNWS'lere getirilen Ajans güvenlik denetimi sistemi altına girme yükümlülüğünün, devletlerin IV. madde kapsamında barışçıl amaçlarla nükleer enerji faaliyetleri yürütmelerini sekteye uğratmadan uygulanacağına ilişkindir:

"İşbu maddenin gerektirdiği güvenlik denetimi, Anlaşmanın IV. maddesine uygun biçimde ve işbu madde hükümleri ve önsözde belirtilen güvenlik denetimi ilkesi uyarınca, nükleer maddenin barışçıl amaçlarla işlenmesi, kullanılması veya üretimine ait nükleer madde ve cihazın uluslararası alışverişi dahil, Taraflarıniktisadi ve teknolojik gelişmesini veya barışçıl nükleer çalışmalar alanında uluslararası işbirliğini engellemeyecek şekilde uygulanacaktır."²⁷

24 Ibid.

25 Ibid. Ajans statüsünün III. maddesi Ajans'ın işlevlerini belirlemektedir. Buna göre Ajans'ın temel görevi bir yandan nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanılmasını arttırmaya yönelik çalışmalar yapmak iken, diğer yandan bunun nükleer silahların yayılmasına katkıda bulunmamasını sağlamaktır. Ajans nükleer teknolojinin barışçıl amaçlar dışında kullanılıp kullanılmadığını denetleyebilmek için ise güvenlik denetimi sistemi (*safeguards system*) geliştirmiştir. Bu çerçevede Ajans tesis ve ekipmanların dizaynını inceleyebilecek, ilgili devlet ile görüştüktan sonra nükleer tesislerin sadece barışçıl amaçlarla kullanıldığından emin olmak için tesisleri denetleyebileceklerdir. International Atomic Energy Agency, *The Statute of the IAEA* (as amended up to 23 February 1989), <https://www.iaea.org/sites/default/files/statute.pdf> (15.05.2015)

26 Resmi Gazete, Nükleer...

27 Ibid.

ii) Nükleer Enerjinin Barışçıl Kullanımı Sütunu

Anlaşma'nın IV. maddesinin 1. Paragrafı, III. maddenin ilk iki paragrafına atıfta bulunmakta ve "vazgeçilmez hak" olarak tanımladığı nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla araştırılması, üretilmesi ve kullanılması haklarını bu maddelere uygun olarak kullanılabileceğini ifade etmektedir. Ayrıca Anlaşma'nın hiçbir hükmünün bu hakları olumsuz etkileyecek bir şekilde yorumlanmayacağını garanti altına almaktadır. Fakat hüküm, bu hakların neler olduğu ve hangi faaliyetleri içerdiği konusunda açıklık getirmemektedir. Bu durum taraf devletlerce bu maddenin farklı yorumlanmasına yol açmıştır. Madde şu şekildedir:

*"Bu Anlaşmanın hiçbir hükmü, ayrıcalık gözetmeksizin ve I ve II nci maddelere uygun olarak, Anlaşmaya Taraf olan bütün Devletlerin, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla araştırılmasının, üretiminin ve kullanılmasının geliştirilmesi ile ilgili vazgeçilmez haklarını olumsuz biçimde etkiler şekilde yorumlanmayacaktır."*²⁸

Anlaşma'nın IV. maddesinin 2. Paragrafı tüm taraf devletleri, anlaşmaya taraf diğer tüm devletler ile, bir önceki maddede belirtilen "vazgeçilmez hak"ların kullanımını sağlamak üzere, nükleer ticareti "mümkün olan en geniş ölçüde kolaylaştırma" yükümlülüğü altına sokmaktadır. Paragrafta ayrıca tüm taraf devletlerin nükleer ticarete dahil olma hakları vurgulanmaktadır. Paragrafın ikinci bölümü, özellikle gelişmekte olan devletlerin barışçıl amaçlarla yürüttükleri/yürütecekleri nükleer faaliyetlere "bunu gerçekleştirebilecek devletlerin" katkıda bulunacaklarını belirtmektedir. Açıkça görüldüğü gibi, Anlaşma'nın IV. maddesi kapsamında oluşturulan ve açıklanan nükleer enerjinin barışçıl kullanımı sütunu, yorumlamaya açık ifadeler içermektedir. Madde şu şekildedir:

*"Bu Anlaşmaya Taraf bütün Devletler, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanılmasının, sağlayacak cihaz, madde, bilimsel ve teknolojik bilgilerin mümkün olan en geniş ölçüde alışverişini kolaylaştırmayı üstlenirler ve bu alışverişe katılma hakkına sahiptirler. Bunu gerçekleştirebilecek Anlaşmaya Taraf Devletler, dünyanın kalkınmakta olan bölgelerinin ihtiyaçlarını gereğince gözönünde tutarak, özellikle işbu Anlaşmaya Taraf nükleer silahlara sahip olmayan Devletlerin topraklarında, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla uygulanmasının daha da geliştirilmesine, tek başlarına veya diğer Devletlerle veya uluslararası örgütlerle birlikte, katkıda bulunmak üzere işbirliği de yapacaklardır."*²⁹

Nükleer teknolojinin çift kullanımlı yapısının açık bir şekilde ortaya çıktığı "yayılmanın önlenmesi" ve "nükleer enerjinin barışçıl kullanımı" sütunları arasındaki

28 Ibid. Anlaşma'nın İngilizce metninde IV. maddenin 1. Paragrafı şu şekildedir: "Nothing in this Treaty shall be interpreted as affecting the inalienable right of all the Parties to the Treaty to develop research, production and use of nuclear energy for peaceful purposes without discrimination and in conformity with Articles I and II of this Treaty."

29 Ibid. Anlaşma'nın İngilizce metninde IV. maddenin 2. Paragrafı şu şekildedir: "All the Parties to the Treaty undertake to facilitate, and have the right to participate in, the fullest possible exchange of equipment, materials and scientific and technological information for the peaceful uses of nuclear energy. Parties to the Treaty in a position to do so shall also co-operate in contributing alone or together with other States or international organizations to the further development of the applications of nuclear energy for peaceful purposes, especially in the territories of non-nuclear-weapon States Party to the Treaty, with due consideration for the needs of the developing areas of the world."

ilişki bağlamında değerlendirildiğinde, zenginleştirme ve yeniden işleme teknolojilerinin yayılmasının Anlaşma açısından da önem arzettiği görülmektedir. Anlaşma'nın hükümlerine uygun olarak nükleer materyallere sahip bir devletin, nükleer silah üretimi konusunda gerekli bilgi düzeyine sahip olduktan sonra, yayılmanın önlenmesi yükümlülüklerini feshetmesi ve kısa bir süre içerisinde nükleer silaha sahip olması mümkündür. Bu devletler, NPT taraf olmaları sayesinde zenginleştirme ve yeniden işleme tesislerine yasal olarak sahip olabilir, nükleer yakıt döngüsü faaliyetleri yürütebilir ve (gizli bir biçimde) nükleer silah üretme kapasitesine ulaştıktan sonra ise-üç ay evvelden beyan ederek-NPT anlaşmasından çekilerek kendi nükleer silahını üretebilirler.³⁰ İlk nükleer testinden kısa bir süre önce Anlaşma'dan çekilen Kuzey Kore (K. Kore) bu şekilde hareket etmiştir. K. Kore Anlaşma'dan çekilme bağlamında ilk ve tek örnektir.

iii) Silahsızlanma Sütunu

NPT'nin en kısa maddelerinden biri olan ve İngilizce orijinalinde 48 kelimedenden oluşan VI. maddenin, NPT müzakere tarihi incelendiğinde karşılıklı yoğun görüşmeler yoluyla zaman içerisinde Anlaşma metnine eklemeliği görülmektedir. NPT'nin VI. maddesi şu şekildedir:

*"Anlaşmaya Taraf Devletlerin her biri, nükleer silah yarışının yakın bir tarihte durdurulması ve nükleer silahsızlanmaya ilişkin etkili önlemler ile sıkı ve etkili bir uluslararası denetim altında genel ve tam silahsızlanmaya ilişkin bir anlaşma akdi için görüşmeleri iyi niyetle yürütmeyi üstlenir."*³¹

Nükleer silahsızlanmaya ilişkin olarak net ifadelerle sahip olmayan bu kısa madde, ilerleyen yıllarda NPT gözden geçirme konferanslarında en fazla tartışılan maddelerden biri haline gelecektir. Başta ABD olmak üzere nükleer silah sahibi birçok devlet Anlaşma'nın sadece "iyi niyetle müzakere etme" yükümlülüğü getirdiğini iddia etmiştir.³² Bu konuda Uluslararası Adalet Divanı'na iletilen hukuki bir soruya ilişkin olarak Divan'ın verdiği cevap bu tartışmaları alevlendirmiştir. 1994 yılında BM Genel Kurulu tarafından bağlayıcı olmayan "danışma görüşü" sağlaması talebi ile Uluslararası Adalet Divanı'na iletilen "herhangi bir koşulda nükleer silah kullanma ya da kullanma tehdidine uluslararası hukukta izin verilmiş midir?" ("Is the threat or use of nuclear weapons in any circumstance permitted under international law?") sorusuna, 1996 yılında verdiği cevapta Divan, bu soruya ilişkin kesin bir görüş bildirmemiştir. Fakat Divan NPT'nin VI. Maddesine vurgu yaparak, nükleer silahsızlanma hedefine ulaş-

30 NPT'nin X. maddesi şu hükmü içermektedir: "Taraflardan herbiri, ulusal egemenliğini uygularak, Andlaşmanın konusuna giren olağanüstü olayların ülkesinin yüksek çıkarlarını tehlikeye düşürdüğüne karar verirse, Andlaşmadan çekilme hakkına sahip olacaktır." İbid.

31 Anlaşma'nın İngilizce metninde VI. madde şu şekildedir: "Each of the Parties to the Treaty undertakes to pursue negotiations in good faith on effective measures relating to cessation of the nuclear arms race at an early date and to nuclear disarmament, and on a treaty on general and complete disarmament under strict and effective international control."

32 Christopher A. Ford, "Debating Disarmament: Interpreting Article VI of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons." *The Nonproliferation Review* 14, no. 3, 2007, s. 401-428.

mak için devletlerin sadece iyi niyetle müzakereler sürdürme yükümlülüğünün ötesinde, bu hedefe ulaşma yükümlülüğü altında olduklarını belirtmiştir.³³

1994 yılında kaleme aldıkları “Nükleer Yayılmanın Önlenmesi ve Küresel Düzen” (*Nuclear Non-Proliferation and Global Order*) başlıklı kitaplarında Harald Müller, David Fischer ve Wolfgang Kötter, NPT'nin uzun müzakereler sonucu sonuçlandırılabilmesinin ardında yatan nedenin, ABD'nin güçlü ittifaklar içerisinde yer alan bazı müttefiklerinin nükleer seçeneğini bir kenara bırakmakta ve bir anlaşma sonuçlandırmakta gösterdiği isteksiz olduğunu belirtmektedirler.³⁴ Anlaşma müzakerelerinin ana konusunun nükleer silahların yayılmasının önlenmesine ilişkin olduğu açıktır. Bu konu hem anlaşmaya adını vermekte hem de Anlaşma'nın ilk sütununu oluşturmaktadır. Fakat Anlaşma'nın diğer iki sütunundan birini oluşturan “nükleer enerjinin barışçıl kullanımı”na ilişkin olarak müzakerelerde öne çıkan konuların değerlendirilmesi de Anlaşma ile oluşturulan uzlaşının daha iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için gereklidir.

NPT Müzakerelerinde Nükleer Enerjinin Barışçıl Kullanımı Konusu

Müzakerelerde nükleer enerjinin barışçıl kullanımı konusu anlaşma müzakerelerinin son dönemlerinde tartışılmaya başlanmıştır. Bazı devletlerin bilgi ve madde paylaşımına ilişkin özel olarak anlaşma metnine hüküm sokma çabaları ABD ve Sovyetler birliğinin itirazlarıyla karşılaşmış ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır.³⁵ Benzer ifadeler NNWS'lerin talebi ile 1966 yılının sonuna doğru Anlaşma'nın taslak metnine girmiştir.³⁶ Atomun iyi niyetli kullanımı ise özdeş anlaşma taslağında ilk kez 1967 yılında yer almıştır.³⁷

Metin NNWS'lerin sivil nükleer faaliyetleri ile ilgili bilgi alışverişinden mümkün olan en fazla ölçüde yararlanma hakkından bahsetmektedir. Gelişmekte olan devletlerin ihtiyaçlarına yapılan vurgu ise 1968 yılında Genel Kurul toplantısında Şili tarafından ilk kez dile getirilmiştir.³⁸ 11 Mart 1968 tarihli taslakta ve Anlaşma'nın nihai metninde bu talepler yer almış ve NNWS'lerin barışçıl nükleer enerji kullanımı hakkı ve bölünebilir maddeye erişim hakkı belirtilmiştir.

Müzakerelerde, nükleer silah sahibi olmayan devletler, nükleer silahlanmanın yayılmasının önlenmesi amacıyla NPT aracılığı ile barışçıl nükleer aktivitelerinin

33 Bkz. International Court of Justice, Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion of 8 July 1996. <http://www.icj-cij.org/docket/files/95/7497.pdf> (20.11.2015)

34 Harald Müller, David Fischer, Wolfgang Kötter, *Nuclear Non-Proliferation...*, s. 19.

35 Christopher A. Ford, “Nuclear Technology Rights and Wrongs: The NPT, Article IV, and Nonproliferation”, (içinde) Henry Sokolski (ed.), *Reviewing the Nuclear Nonproliferation Treaty*, Carlisle, PA: Strategic Studies Institute, 2010, s.237.

36 Mohamed I. Shaker, *The Nuclear Non-Proliferation...*, s. 276. Shaker'a göre IV maddenin formülasyonu Meksika, Nijerya ve İtalya'nın sunduğu önerilerin bir karışımı olduğunu söylemek mümkündür.

37 Andrew Grotto, “Why Do States That Oppose Nuclear Proliferation Resist New Nonproliferation Obligations?: Three Logics Of Nonproliferation Decisionmaking”, *Cardozo Journal of International & Comparative Law*, Vol. 18, No.1, 2010, Dipnot 96, s.30.

38 Mohamed I. Shaker, *The Nuclear Non-Proliferation...*, s.276-277.

kontrol altına alınmasının ileride nükleer teknolojiye ve bilgiye erişimlerine engel olacağı kaygısını yaşamakta idiler. Aynı zamanda bu Anlaşma'nın nükleer silah sahibi devletleri nükleer malzeme ve yakıt tedarikçisi konumuna yükseltmesinden ve bu durumun kendilerini bu devletlerin insafına bırakmasından korkuyorlardı. Shaker'a göre barışçıl amaçlarla atomu kullanma özgürlüğü bu devletlerin nükleer silaha sahip olmama taahhüdü altına girmelerinin asıl nedeni idi. ABD ve Sovyetler Birliği tarafından sunulan ortak anlaşma metni taslağında yer alan yayılmanın önlenmesi ile ilgili ilk üç madde metninde değişiklik görülmezken, nükleer silah sahibi olmayan devletlerin baskısı ile Sovyetler Birliği tarafından sunulan barışçıl amaçlarla nükleer enerjinin kullanımını düzenleyen dördüncü madde bu devletlerin istekleri tam olarak karşılanana dek defalarca değişikliğe uğramıştır.³⁹

NPT Müzakereleri ve Kapsamlı Ortak Eylem Planı Çerçevesinde Değerlendirme

NPT diplomatik tarihinde nükleer teknolojinin barışçıl kullanımı konusunda NNWS'ler tarafından iki süper güç üzerinde oluşturulan baskının önemli sebebinin yayılmanın önlenmesi ve barışçıl kullanım prensipleri arasında denge gözetilmesi talebi olduğunu söylemek mümkündür. Bu devletler IV. madde ile hem bu haklarının tanınmasını istemişler hem de barışçıl nükleer enerji faaliyetlerinin gelişiminde NWS'lerin kendilerine yardımda bulunma yükümlüğü altına sokmak istemişlerdir.⁴⁰ IV. maddenin oluşturulması ile ilgili NPT müzakerelerinde asıl tetikleyici faktörün nükleer silah sahibi olmayan devletlerin nükleer silahların yayılmasının önlenmesine yönelik kısıtlayıcı koşulların kendi barışçıl nükleer faaliyetlerini sekteye uğratması, engellemesi korkusu yattığını söylemek mümkündür. Birçok nükleer silah sahibi olmayan devlet, bu nedenle Anlaşma'nın son taslağında yayılmanın önlenmesi ve barışçıl nükleer enerji kullanım hakkı arasında adilane bir öncelik dengesinin kurulmasını istemiş ve bunda da başarılı olmuşlardır. Onlara barışçıl nükleer enerji geliştirmelerinde yardımda bulunmakla yükümlü olanlar ise nükleer silah sahibi devletlerdir.

Müzakereler esnasında devletler, NPT'nin görünüşte barışçıl nükleer faaliyetleri yasaklamasının, uranyum zenginleştirme ve plütonyumu yeniden işleme gibi diğer barışçıl nükleer faaliyet görünümü aktivite de yasaklayıp yasaklamayacağı konusunda tartışmışlardır. Birçok NNWS NPT'nin yayılmanın önlenmesi konusunda getireceği kuralların, nükleer yakıt üretimi gibi diğer hassas nükleer faaliyetleri yasaklamaması konusunda garanti talep etmişlerdir. Shaker'a göre NNWS'lerin kaygısı uluslararası kontrolün NWS'leri nükleer yakıt ve ekipman sağlayan konumunda oldukları için avantajlı bir hale getirmesidir.⁴¹ Sonuç olarak, 1967 yılında ABD ve Sovyetler tarafından Komite'ye sunulan taslakta NNWS'lerin barışçıl nükleer uygulamalarına izin veren (diğer maddelerde belirtilen şartlar altında) IV. maddesi orta-

39 Mohamed I. Shaker, *The Nuclear Non-Proliferation...*, s.274-275.

40 Daniel Joyner, *Interpreting the Nuclear...*, s.18.

41 Mohamed I. Shaker, "The Non Proliferation Treaty Regime:...", s.11.

ya çıkmıştır. Bu madde NNWS'lerin barışçıl nükleer kapasite geliştirmelerine ilişkin vazgeçilemez hakları için verdikleri mücadelenin somut kazanımıdır.

NPT müzakerelerinde NNWS tarafından öne çıkarılan bu kaygının NPT gözden geçirme konferanslarında giderek artan bir endişeyle dillendirilmeye devam edildiğini söylemek mümkündür. Irak'ın gizli bir şekilde yürüttüğü nükleer programının I. Körfez Savaşı sonrasında açığa çıkması, bu gelişmeleri takiben NPT'ye taraf olmayan Hindistan ve Pakistan'ın 1990'lı yılların sonunda nükleer testler gerçekleştirmeleri ve 2000'li yılların başında Anlaşma'ya taraf K. Kore ve İran'ın yürüttükleri gizli nükleer faaliyetlerin ortaya çıkması nükleer teknolojinin çift kullanımlı yapısına bir kez daha dikkatleri çekmiştir. Özellikle ABD Başkanı George W. Bush döneminde, NPT'nin yayılmanın önlenmesi sütununun güçlendirilmesi amacıyla ABD tarafından izlenen politika, zenginleştirme ve yeniden işleme faaliyetlerinin kısıtlanması (hatta hali hazırda bu teknolojilere sahip olmayan devletlere bu hassas teknolojilerin sağlanmaması önerilerini içeren) girişimleri ile vücut bulmuştur. ABD bu dönemde NPT'nin IV. maddesi kapsamında yürütülmek istenen sivil nükleer faaliyetlerin, Anlaşma'nın yayılmanın önlenmesi hükümlerine "sıkı bir şekilde" riayete bağlı olduğunu ve ihlalde bulunan devletlerin cezalandırılması gerektiğini belirtmiştir. Hatta ABD'li diplomatlar zaman zaman "NPT'nin üstün amacının yayılmanın önlenmesi olduğunu" dile getirmişlerdir.⁴² Bu durum ise Anlaşma'ya taraf birçok nükleer silah sahibi olmayan devletin tepkisi ile karşılaşmıştır. Çoğunluğunu Bağlantısız Devletler'in oluşturduğu bu devletler, NPT uzlaşısında yer alan ve vazgeçilmez bir hak olan nükleer enerjinin barışçıl kullanım haklarının koşullara bağlanamayacağını iddia etmişlerdir. Bu iddialara sahip devletlerin başında 2000'li yıllardan itibaren nükleer programı hakkında soru işaretleri bulunan İran gelmektedir. İranlı temsilciler Anlaşma'nın sütunları arasındaki dengenin korunmasının Anlaşma'nın güvenilirliği açısından hayati önem taşıdığını sıklıkla dile getirmişlerdir.⁴³

İran ile P5+1 devletleri arasında uzun yıllar süren ve 15 Temmuz 2015 tarihinde Kapsamlı Ortak Eylem Planı (*Joint Comprehensive Plan of Action-JCPOA*) ile sonuçlanan nükleer müzakereler esnasında da İran ısrarla NPT ile kendisine tanınmış "vazgeçilmez bir hak olan" uranyum zenginleştirme hakkının, P5+1 devletleri tarafından tanınmasını talep etmiştir. Dönemin ABD Dışişleri Bakanı John Kerry ise İran'ın zenginleştirme hakkını tanımadıklarını ifade etmiştir.⁴⁴

Üzerinde anlaşmaya varılan Plan'da ise İran'ın 15 yıllık bir süre için elinde en fazla %3.67 oranında zenginleştirilmiş 300 kg LEU uranyum bulundurulabileceği belirtilmekte iken, İran'ın bu oranın altında LEU üretimi yapmasına imkan tanınmak-

42 "The 2010 NPT Review Cycle So Far: A view from the United States of America", Dr. Christopher A. Ford, United States Special Representative for Nuclear Nonproliferation, 20 December 2007, <https://2001-2009.state.gov/t/isn/rls/rm/98382.htm> (12.10.2014)

43 "Working paper submitted by the Islamic Republic of Iran on Nuclear Disarmament", NPT/CONF.2010/WP.49.

44 Aaron Blake, "Kerry on Iran: 'We do not recognize a right to enrich'", Washington Post, November 24, 2013, <https://www.washingtonpost.com/news/post-politics/wp/2013/11/24/kerry-on-iran-we-do-not-recognize-a-right-to-enrich/> (07.06.2016)

tadır.⁴⁵ Bu durum iki tarafın da tam olarak isteklerini Plan'a yansıtmadığı olarak değerlendirilebilir. Planda İran'ın zenginleştirme hakkı tanınırken, belli bir süre için sınır getirilmiştir. Bu noktada vurgulanması gereken nokta, Plan'da taraflar arasında kabul edilen planın içerdiği tüm hükümlerin ve tedbirlerin sadece taraflar arasında uygulanma amacı taşıdığı, bunların başka bir devlet için emsal oluşturmayacağı-
nın belirtilmiş olmasıdır. Ayrıca İran'ın NPT çatısı altındaki ilgili maddeler uyarınca barışçıl amaçlarla nükleer enerji kullanma hakkını kullanmasına imkan vereceği belirtilmektedir. Böylece Plan hükümlerinin, uzun yıllardır taraf devletler arasında tartışmalara konu olan vazgeçilmez hak kavramının içeriği (zenginleştirme yeniden işleme faaliyetlerini kapsayıp kapsamadığı) konusunda tüm NPT taraf devletlerini bağlayıcı hükümler olmadığının altı çizilmiştir.

SONUÇ

NPT müzakerelerinde iki süper gücün temel amacının nükleer silah sahibi olmayan devletlerin bu silahları edinmesinin engellenmesi olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle ortaya çıkan nihai anlaşma metninin ABD ve Sovyetler Birliği'nin ortak çıkarlarını yansıttığı açıktır. Anlaşma'nın başlığı da bu görüşü desteklemektedir.

Nükleer teknolojinin çift kullanımlı yapısı, çalışmada incelenen NPT müzakerelerinde ve temel uzlaşısında açıkça ortaya çıkmaktadır. Nükleer yakıt döngüsünün sahip olduğu gizli kapasite nedeniyle barışçıl amaçlarla nükleer enerji kullanımı, Anlaşma'nın yayılmanın önlenmesi yükümlülüklerini içeren I. ve II. maddesine riayet etme şartına bağlanmıştır. Ayrıca Anlaşma'nın III. maddesi ile devletlerin UAEA güvenlik denetimi sistemi çatısı altında bu faaliyetleri yürütmeleri amaçlanmıştır. NPT'nin IV. maddesi ile ilgili müzakerelerde nükleer silah sahibi olmayan devletler, anlaşma ile getirilmesi amaçlanan nükleer silahların yayılmasının önlenmesine yönelik kısıtlayıcı koşulların/kuralların kendi barışçıl nükleer faaliyetlerini sekteye uğratması ve engellemesi konusunda endişeler yaşamışlar. Bu devletler özellikle NPT gözden geçirme konferansları esnasında bu endişe ve şikayetlerini sıklıkla dile getirmektedirler.

Bu devletlerin başında gelen İran ile P5+1 devletleri arasında 2015 yılının Temmuz ayında sonuçlandırılan KOEP'nin bu bağlamda NPT metninde açıklığa kavuşturulmamış olan "vazgeçilmez hak" kavramının hangi faaliyetleri içerdiği konusundaki tartışmalara da bir nebze açıklık getirdiği söylenebilir. Fakat Plan hükümlerinin ve tedbirlerinin sadece taraflar arasında uygulanma amacı taşıdığı, diğer devletlerin yürüttükleri/yürütecekleri barışçıl nükleer faaliyetleri için emsal oluşturmadıkları göz önünde tutulmalıdır.

45 Ayrıca İran'ın zenginleştirme faaliyetlerini sürdüreceği santrifüjlerin sayısının sınırlandırılmaktadır. Kapsamlı Ortak Eylem Planının metni için bkz. United Nations General Assembly Resolution 2231, 20 July 2015 [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2231\(2015\)\(15.05.2016\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2231(2015)(15.05.2016))

Planın İngilizce dilindeki başlığı "Joint Comprehensive Plan of Action" olarak kullanılmakta ve bu dildeki çalışmalarda "JCPOA" olarak kısaltılmaktadır. BMGK tarafından alınan karar iki ek belgeyi içermektedir. Bu ekler, KOEP'nin metni ve P5+1 devletleri ve İran'ın ortak açıklamasıdır.

KAYNAKÇA

- "Working paper submitted by the Islamic Republic of Iran on Nuclear Disarmament", NPT/CONF.2010/WP.49.
- "The 2010 NPT Review Cycle So Far: A view from the United States of America", Dr. Christopher A. Ford, United States Special Representative for Nuclear Nonproliferation, 20 December 2007. <https://2001-2009.state.gov/t/isn/rls/rm/98382.htm> (12.10.2014)
- Blake, Aaron. "Kerry on Iran: 'We do not recognize a right to enrich'", Washington Post, November 24, 2013. <https://www.washingtonpost.com/news/post-politics/wp/2013/11/24/kerry-on-iran-we-do-not-recognize-a-right-to-enrich/> (07.06.2016)
- Bunn, George. "The Nuclear Nonproliferation Treaty: History and Current Problems." *Arms Control Today*, December, 2003. https://www.armscontrol.org/act/2003_12/Bunn (14.02.2014)
- Grotto, Andrew. "Why Do States That Oppose Nuclear Proliferation Resist New Nonproliferation Obligations?: Three Logics Of Nonproliferation Decisionmaking", *Cardozo Journal of International & Comparative Law*, Vol. 18, No.1, 2010.
- Ford, Christopher A. "Debating Disarmament: Interpreting Article VI of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons." *The Nonproliferation Review* 14, no. 3, 2007, s. 401-428.
- Ford, Christopher A. "Nuclear Technology Rights and Wrongs: The NPT, Article IV, and Nonproliferation", (içinde) Henry Sokolski (ed.), *Reviewing the Nuclear Nonproliferation Treaty*, Carlisle, PA: Strategic Studies Institute, 2010.
- Fuhrmann, Matthew. "Spreading Temptation: Proliferation and Peaceful Nuclear Cooperation Agreements." *International Security*, Vol.34, No. 1, 2009, s. 7-41.
- Fuhrmann, Matthew. *Atomic Assistance: How "Atoms for Peace" Programs Cause Nuclear Insecurity*, Cornell University Press. 2012.
- International Atomic Energy Agency, Power Reactor Information System (PRIS), Operational Reactors, <https://www.iaea.org/PRIS/WorldStatistics/OperationalReactorsBy-Country.aspx> (15.06.2016)
- International Court of Justice, Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion of 8 July 1996. <http://www.icj-cij.org/docket/files/95/7497.pdf> (20.11.2015)
- Kile, Shannon N.; Kristensen, Hans M. "Trends In World Nuclear Forces, 2016", SIPRI Fact Sheet June 2016, https://www.sipri.org/sites/default/files/FS%201606%20WNF_Embargo_Final%20A.pdf (15.06.2016)
- International Atomic Energy Agency, *The Statute of the IAEA* (as amended up to 23 February 1989), <https://www.iaea.org/sites/default/files/statute.pdf> (15.05.2015)
- Joyner, Daniel. *Interpreting the Nuclear Nonproliferation Treaty*, Oxford University Press, 2011.
- Miller, Marvin. "The Nuclear Dilemma: Power Proliferation and Development," *Technology Review* (May 1979), pp.18-20.
- Müller, Harald; Fischer, David; Kötter Wolfgang. *Nuclear Non-Proliferation and Global Order*, Oxford University Press, 1994.
- Pilat, Joseph F. (ed.), *Atoms for Peace: A Future after Fifty Years?* Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press/Woodrow Wilson Center Press, 2007
- Potter, William C.; Mukhatzhanova Gaukhar. *Nuclear Politics and the Non-Aligned Movement: Principles vs Pragmatism*. Routledge, International Institute for Strategic Studies, Adelphi Series, 2012.
- Resmi Gazete, Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesine İlişkin Antlaşma (NPT), 28 Kasım 1979, Sayı: 16823. <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/16823.pdf> (12.05.2015)
- Shaker, Mohamed I. "The Non Proliferation Treaty Regime: A Rereading Before 1995" (içinde), Pilat, Joseph F.; Pendley Robert E. (eds.), *Beyond 1995: The Future of the NPT Regime*, Plenum Press, New York, 1990, 7-15.

- Shaker, Mohamed I. *The Nuclear Non-Proliferation Treaty: Origin and Implementation, 1959-1979*. 3 vols. London: Oceana Publications, 1980.
- Stulberg, Adam N.; Fuhrmann, Matthew. *The Nuclear Renaissance and International Security*, Stanford University Press, 2013.
- Suzuki, Tatsujiro. "Nuclear Power and Proliferation", Joseph Pilat; [Nathan E. Busch](#) (ed.), *Routledge Handbook of Nuclear Proliferation and Policy* (içinde), Abingdon: Routledge, 2015.
- TAEK, <http://www.taek.gov.tr/nukleer-guvenlik/nukleer-enerji-ve-reaktorler/166-gunumuzde-nukleer-enerji-rapor/437-bolum-03-nukleer-yakit-cevrimi.html> (15.02.2015)
- Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. <http://www.un.org/en/conf/npt/2005/npttreaty.html>
- United Nations General Assembly Resolution 2028 (XX), "Non-Proliferation of Nuclear Weapons.", 19 November, 1965. <https://documentsddsny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/217/91/IMG/NR021791.pdf?OpenElement> (15.02.2014)
- United Nations General Assembly, Resolution 1665 (XVI), "Prevention Of The Wider Dissemination Of Nuclear Weapons", 4 December 1961. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/167/18/IMG/NR016718.pdf?OpenElement> (15.02.2014)
- United Nations General Assembly Resolution 2231, 20 July 2015 [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2231\(2015\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2231(2015)) (15.05.2016)

